

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Ужгородського університету

Серія

ІСТОРІЯ

Випуск 20

2008

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА З ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Данилець Ю. В. (Ужгород)

Важливою умовою створення повноцінного історичного дослідження є використання репрезентативної джерельної бази, яка дає можливість розкрити основні інформативні властивості масиву джерел із проблематики. Щоб наблизити реальну джерельну базу до потенційної, необхідно залучити якомога ширше коло писемних джерел, що потребує проведення суцільної евристики в установах, де існує гіпотетична можливість збереження відповідних матеріалів.

Це викликано тим, що значна частина документів з історії православної церкви на Закарпатті першої половини ХХ ст. є розпорошеною. Однією із головних причин цього явища є складне історичне минуле Закарпатської області, яка перебувала у складі кількох іноземних держав. Інший фактор, що сприяв розпорошенню історичних джерел – це невпорядкованість церковної структури православної церкви на Закарпатті. До 1945 р. православні вірники, в основній їх кількості, відносилися до церковної юрисдикції Сербської православної церкви (далі СПЦ). Однак, частина парафій та монастирів підкорялися празькому архієпископу Савватію (Врабец), який визнавав владу Константинопольського патріарха. Таким чином, значна частина документів могла осісти в резиденціях центральної церковної влади, тобто у Белграді та Празі. Слід відзначити, що лише з 1931р. „Карпаторуська Мукачівсько-Пряшівська єпархія” мала постійну резиденцію в Мукачеві, де розмістився й єпархіяльний архів. До того часу сербські єпископи, які тимчасово керували православною церквою від імені сербського патріарха, проживали в Хусті, Ужгороді, Мукачеві та с. Іза Хустського району Закарпатської області, що, безперечно, не сприяло ні належному веденню, ні, тим більше, збереженню документації.

Джерела з історії православної церкви на Закарпатті першої половини ХХ ст. можливо поділити на декілька груп. При цьому групування потрібно здійснювати не тільки за традиційним підходом – неопубліковані або опубліковані джерела, але й за змістом і хронологією. Разом з тим, необхідно виділити серед загального масиву джерел групи документів, що характеризують механізм впливу держави на православну церкву, „біле” (парафіяльне) і „чорне” (монаше) духовенство.

Проведений нами аналіз доступних публікацій з теми дослідження засвідчує, що вивчення діяльності православної церкви до цього часу здійснювалося на основі обмеженого

кола документальних матеріалів, які містилися у фондах регіональних державних і поточних архівів єпархіяльних управлінь, монастирів та окремих парафій. Зустрічається чимало наукових та богословських праць, де джерельну основу дослідження складали спогади очевидців та учасників подій, які не піддавалися авторами критичному аналізу і носили сумнівний характер. В історичних роботах радянського періоду та з часу незалежності України науковці обмежувалися окремими документальними добірками Державного архіву закарпатської області (далі ДАЗО). Серед них використовувалися фонди: „Правління Мукачівської греко-католицької єпархії в м. Ужгород” (Ф. 151), „Уповноваженого Ради у справах російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області” (Ф. Р – 544.), „Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі в м. Ужгород” (Ф. Р – 1490). Згідно реєстраційних записів в ДАЗО, основна частина документів, що розкривають діяльність православної церкви, вченими не проаналізована і не використана в наукових працях.

Майже не вивчалися істориками документи, що містяться в наступних фондах ДАЗО: „Реферат освіти Підкарпатської Русі в м. Ужгород” (Ф. 28), „Міністерство культу, шкіл і народної освіти Карпатської України, м. Хуст” (Ф. 109), „Президія Крайового управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород” (Ф. 2), „Цивільна управа Підкарпатської Русі в м. Ужгород” (Ф. 63), „Рахівська греко-католицька парафія, с. Рахів” (Ф. 225), „Хустський окружний народний комітет, м. Хуст” (Ф. Р – 108), „Мукачівський окружний народний комітет, м. Мукачево” (Ф. Р – 377). Поза увагою науковців залишилися матеріали поточного архіву Мукачівсько-Ужгородської єпархії в Мукачеві, що містять інформацію соціально-економічного та статистичного характеру.

Треба зауважити, що в ДАЗО не має окремого фонду, присвяченого діяльності православної церкви на Закарпатті. Архівні документи з цієї проблеми розпорошені серед багатьох фондів, що ускладнює їх виявлення та опрацювання. Особливий науковий інтерес для вивчення діяльності православної церкви на Закарпатті на початку ХХ ст. викликають документи, зосереджені в фонді „Правління Мукачівської греко-католицької єпархії в м. Ужгород” (Ф. 151). Писемні джерела із досліджуваної в дисертації проблеми містяться

у шістьох описах даного фонду та в десятках справ. Хронологічно вони охоплюють період 1903-1929 рр. Використані автором документи Ф. 151. можна умовно розділити на п'ять груп: 1) справи про православний рух в окремих селах; 2) листування греко-католицьких єпископів та священників з приводу поширення православ'я; 3) звернення греко-католицьких єпископів до державних урядів у справі припинення православного руху; 4) розпорядження керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії, центральних та місцевих урядів; 5) документи про діяльність православних єпископів на Підкарпатській Русі.

До першої групи джерел входять матеріали, що характеризують розвиток православного руху на Підкарпатській Русі [1-3]. Окремо виділено документи про формування православних громад у селах: Іза [4-9], Великі Лучки [10-13], Білки [14], Торунь [15], Заріччя [16], Бедевля [17]. Названі підбірки документів характеризують причини православного руху на Підкарпатській Русі, особливості розвитку православних громад та місіонерської діяльності духовенства.

Методи та засоби боротьби, спрямованої на припинення православного руху на Підкарпатській Русі, відображені у другій групі документів Ф. 151. Серед них слід виділити справи „Переписка с протопопами и священниками о борьбе с православным движением” [18], „Дело о борьбе с православным движением. Жалобы верующих на греко-католических священников” [19], „Доклад неизвестного лица о православном движении на Подкарпатской Руси” [20], „Донесения священников о занятии церквей православными комитетами, о переходе верующих на православную веру и переписка по этим вопросам” [21].

Аналізуючи матеріали цих справ, можна виявити успіхи та прорахунки керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії щодо розвитку православного руху. Серед головних прорахунків, що сприяли православному рухові, була відмова виконувати прохання вірників про заміну скомпрометованого духовенства та використання репресивних поліцейних методів проти незадоволених. Останню тезу підтверджують документи Ф. 151, які віднесені автором до третьої та четвертої групи – „Распоряжение жупана Угочанской жупы в связи с распространением православия в Подкарпатской Руси” [22], „Решение Хустского окружного суда о возвращении церкви Греко-католическому приходу православными” [23], „Сообщение епископа о выражении возмущения против участия супруги дьяка Задора в

торжестве, устроенном в честь приема православного епископа Чирича” [24].

Формування структури православної церкви на Підкарпатській Русі та діяльність православних ієрархів відображають справи – „Инструкции Пражского православного архиепископа” [25], „Послание Пражского православного епископа Савватия к православным верующим о ведении борьбы против попыток установления „живой церкви” на Подкарпатской Руси” [26], „Дело о деятельности Управляющего Карпаторусскими церквами Новосадского епископа Иреня” [27]. Названі справи за змістом та інформацією, поданою в них, відрізняються від інших документів Ф. 151. На нашу думку, вони були включені до цього фонду випадково. Тут подано статистичні відомості про склад православних громад, послання та розпорядження єпископів сербської та константинопольської юрисдикції. Однак, слід відзначити, що основна частина документів носять суб'єктивний характер, що зобов'язує застосовувати для їх вивчення метод критичного аналізу. Деякі помилки допускалися в документах несвідомо, але зустрічаються і свідомі перекручення фактів. На нашу думку, головна причина такої тенденції – це належність авторів доповідей, повідомлень, листів до певної релігійної спільноти, політичного напрямку чи державної установи.

Листування Крайового управління Підкарпатської Русі в Ужгороді з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством народної освіти, єпархіальним управлінням Карпаторуської православної єпархії в Мукачеві та поліцейними, жупанатськими, окружними урядами зосереджено у фонді „Президія Крайового управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород” (Ф. 2). Аналогічні за змістом документи зберігаються у фонді „Цивільна управа Підкарпатської Русі в м. Ужгород” (Ф. 63). Детальний аналіз матеріалів названих фондів дає можливість виділити деякі закономірності розвитку державно-церковних відносин на Підкарпатській Русі у 1920-1930-х рр. Проаналізовані справи містять інформацію про заснування та реєстрацію православних громад, монастирів та скитів [28-32]; діяльність православного духовенства, єпископів та архієпископів православної церкви [33-34]; релігійну боротьбу між греко-католиками та православними за храми та церковне майно [35-37]; юрисдикційні суперечності між делегатами СПЦ та архієпископом Савватієм (Врабец) [38-39].

Цінні матеріали з історії православної церкви в першій чверті ХХ ст. містять фонди „Реферат освіти Підкарпатської Русі в м. Ужгород” (Ф. 28) та „Рахівська греко-католицька парафія, с. Рахів” (Ф. 225). В

встановленому фонді зберігається статут Мукачівсько-Пришівської православної єпархії від 1935 р. [40], листування представників православної громади з сербським єпископом Досифеєм (Васич) [41-42], свідчення православної громади на дії уряду ЧСР до Ліги Націй [43]. Досліджуючи пізешань джерела Ф. 28, можна констатувати, що чехословацький уряд приділяв значну увагу справам православної церкви. Так, наприкінці деякі архівні збірки містять звіти окружних начальників, сільських урядників та жандармів, які описували маю на пощодо діяльності православної архієреї та церковних діячів.

Низка документів, які відповідають специфіці взаємодії відомостей державних установ з духовними структурами, виявлені у фонді «Міністерство культури, науки і народної освіти Карпатської України, м. Хуст» (Ф. 109). Серед них «Відношення управління Мукачівсько-Пришівської православної єпархії в справах і субвенції на побудову будівель в Хусті» [44], «Тимчасовий статут української Православної митрополії, листування з управлінням Мукачівсько-Пришівської православної єпархії про приїзди єпископа, про призначення особистої дотації єпископу» [45], «Прохання Центральної Ради Чехословацької церкви про відпуск коштів на утримання церкви і духовенства в Хусті і Солотвині, відносно монастиря в Дубовім в справі допомоги на побудову церкви» [46].

Матеріали, що відображають державно-церковні відносини періоду Закарпатської України (1944-1945 рр.) частково зосереджені у фондах «Президія Народної Ради Закарпатської України» (Ф. Р = 14), «Хустський окружний народний комітет, м. Хуст» (Ф. Р = 108), «Мукачівський окружний народний комітет, м. Мукачєво» (Ф. Р = 177), «Уповноважений Ради у справах російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області» (Ф. Р = 544), «Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Закарпатському обласкомі в м. Ужгород» (Ф. Р = 1490).

У фонді «Президія Народної Ради Закарпатської України» (Ф. Р = 14) зібрані постанови та декрети ПРЧУ стосовно релігії та церкви. Серед них особливу увагу привертають справи «Декрет ПРЧУ про утворення Управління в справах культів» [47], «Декрет ПРЧУ про скасування патронатних прав і обов'язків» [48], «Постанова ПРЧУ про вільну зміну релігії» [49], «Доповідні записки Уповноваженого ПРЧУ в справах культів про небезпечність зростання католицької агітації, про роль греко-католицького священства під час угорської окупації, про історію церковної унії та про антинародну поведінку представників

греко-католицьких парафій у селах Старе Дашидково, Білки, Салдобощ» [50].

Офіційні документи ПРЧУ, спрямовані на упорядкування церковних відносин в Закарпатській Україні, свідчать про те, що місцева влада намагалася проводити свою церковну політику у відповідності до існуючої вже специфіки державно-церковних відносин в СРСР.

Важливі статистичні відомості щодо кількості православних церков містяться у справі «Сведения о количестве православных церквей, православных священников и верующих по Закарпатской области» (Ф. Р = 544) [51]. Окремі відомості про православні монастирі на Закарпатті виявлено в фонді «Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Закарпатському обласкомі в м. Ужгород» (Ф. Р = 1490). Загалом цей фонд містить документи радянського періоду, але зустрічається інформація про 20-40 рр. ХХ ст. Серед них слід назвати справи «Документи про діяльність жіночих та чоловічих скитів у с. Дубове, Свобода, Іза, м. Хуст (за рікою)» [52], «Документи про діяльність Свято-Успенського жіночого монастиря в с. Угля Тячівського району» [53], «Документи про діяльність Свято-Троїцького чоловічого скиту в м. Хуст-Городище Хустського району» [54], «Документи про діяльність жіночого скиту Святого Михайла в с. Драгово Хустського району» [55], «Документи про діяльність Свято-Богородицького жіночого монастиря в с. Липча Хустського району» [56]. Стан документів, що зберігаються у наведених фондах, не викликає особливих зауважень. На відміну від попередньо аналізованих архівних збірок, документи радянського періоду систематизовані краще.

Важливі матеріали з історії православної церкви на Закарпатті знаходяться в поточному архіві Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії в м. Мукачєво. Документи єпархіального архіву є не описаними й невпорядкованими. За хронологічним принципом розділяємо їх на блоки: 1) 1920-1931 рр. – документи пов'язані з діяльністю сербських єпископів-делегатів; 2) 1931-1944 рр. – документи Карпаторуської Мукачівсько-Пришівської єпархії; 3) 1945-1991 рр. – звіти, розпорядження, інструкції, листи єпископів РПЦ; 4) 1991-2007 рр. документація православних єпископів УПЦ-МП. Згідно досліджуваної у дисертації теми, ними було опрацьовано матеріали перших двох хронологічних блоків. Серед них виділяємо наступні тематичні частини: 1) офіційні звернення, листи, розпорядження православних єпископів; 2) урядові розпорядження, статистичні відомості; звіти, листи,

повідомлення православного духовенства до епархіального управління та керуючого архієрея.

Поодинокі і, разом із тим, у багатьох випадках надзвичайно цінні джерела з історії православ'я зберігаються в архіві Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області та Центральному державному історичному архіві у м. Львів. Так, документи Управління СБУ у Закарпатській області містять біографічні відомості про адміністратора православної церкви Михайла Попова та його секретаря Євгена Якуба, які в радянський час були піддані репресіям [57-58]. У фонді „Крайовий суд м. Львів” (Ф. 152) Центрального державного історичного архіву м. Львів виявлено справу „Книга протоколів судового розгляду о. Гудими і Сандовича та ін. жителів с. Залуччя, обвинувачених у шпигунстві і в пропаганді православ'я”, що свідчить про зв'язки галицьких та лемківських українців з православним рухом в Угорській Русі на початку ХХ ст. [59].

Серед неопублікованих джерел слід відзначити „Домову книгу” Свято-Миколаївського чоловічого монастиря в с. Ізакарпутлаш Хустського району [60]. Вказане джерело має форму журналу, до якого включено 63 біографії ченців, що проживали в монастирі у першій половині ХХ ст. Написання основної

частини рукопису було закінчено в 1940 р. настоятелем монастиря архімандритом Матвієм (Вакаров), але пізніше вносилися деякі додаткові записи. У праці відображено початки чернечого руху на Підкарпатській Русі, подано оцінку провідних його діячів. Однак, назване джерело викликає ряд зауважень. По-перше, в рукописі дається суб'єктивна оцінка деяким історичним подіям та релігійним діячам; по-друге, в більшості біографій дата смерті вказана помилково або зовсім відсутня.

Таким чином, основна питома вага неопублікованих документів з історії православної церкви на Закарпатті у першій половині ХХ ст. зосереджена у фондах ДАЗО. Менша частина джерел знаходяться у поточному архіві Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії та в ряді інших установ. Дослідження джерельної бази потребує використання багатьох історичних методів. У зв'язку з суб'єктивним характером багатьох джерел та з метою досягнення об'єктивних наукових висновків, особливу увагу необхідно приділити методу критичного аналізу. Загалом, неопубліковані архівні документи несуть у собі широкий пласт нарративної та статистичної інформації, що дає можливість розкрити основні тенденції розвитку православної церкви на Закарпатті у першій половині ХХ ст.

1. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 1042. – На 138 арк.
2. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 1043. – Том II. – На 143 арк.
3. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 18. – Спр. 2299. – На 11 арк.
4. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 775. – На 20 арк.
5. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 947. – На 100 арк.
6. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 3. – Спр. 37. – На 3 арк.
7. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 3. – Спр. 38. – На 7 арк.
8. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 3. – Спр. 1926. – На 88 арк.
9. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 4. – Спр. 1037. – На 3 арк.
10. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 907. – На 7 арк.
11. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1334. – На 20 арк.
12. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1335. – На 18 арк.
13. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1708. – На 10 арк.
14. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 3. – Спр. 776. – На 4 арк.
15. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 1048. – На 100 арк.
16. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 1848. – На 5 арк.
17. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 710. – На 32 арк.
18. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 4. – Спр. 27. – На 76 арк.
19. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 4. – Спр. 28. – На 86 арк.
20. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 1041. – На 29 арк.
21. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 1528. – На 224 арк.
22. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 499. – На 39 арк.
23. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 720. – На 16 арк.
24. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 13. – Спр. 560. – На 1 арк.
25. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 1525. – На 16 арк.
26. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 13. – Спр. 1. – На 5 арк.
27. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 13. – Спр. 599. – На 52 арк.
28. ДАЗО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 90. – Том I. – На 131 арк.
29. ДАЗО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 91. – Том II. – На 202 арк.

30. ДАЗО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 92. – Том III. – На 149 арк.
31. ДАЗО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 262. – На 54 арк.
32. ДАЗО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 263. – Том IV. – На 150 арк.
33. ДАЗО. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 109. – На 166 арк.
34. ДАЗО. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 235. – На 110 арк.
35. ДАЗО. – Ф. 63. – Оп. 2. – Спр. 49. – На 32 арк.
36. ДАЗО. – Ф. 63. – Оп. 2. – Спр. 113. – На 81 арк.
37. ДАЗО. – Ф. 63. – Оп. 2. – Спр. 284. – На 202 арк.
38. ДАЗО. – Ф. 2. – Оп. 5. – Спр. 17. – На 35 арк.
39. ДАЗО. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 598. – На 144 арк.
40. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 77. – На 56 арк.
41. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 49. – На 1 арк.
42. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 50. – На 3 арк.
43. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 52. – На 1 арк.
44. ДАЗО. – Ф. 109. – Оп. 1. – Спр. 130. – На 9 арк.
45. ДАЗО. – Ф. 109. – Оп. 1. – Спр. 461. – На 46 арк.
46. ДАЗО. – Ф. 109. – Оп. 1. – Спр. 575. – На 2 арк.
47. ДАЗО. – Ф. Р – 14. – Оп. 1. – Спр. 657. – На 7 арк.
48. ДАЗО. – Ф. Р – 14. – Оп. 1. – Спр. 658. – На 13 арк.
49. ДАЗО. – Ф. Р – 14. – Оп. 1. – Спр. 661. – На 4 арк.
50. ДАЗО. – Ф. Р – 14. – Оп. 1. – Спр. 662. – На 11 арк.
51. ДАЗО. – Ф. Р – 544. – Оп. 2. – Спр. 2. – На 2 арк.
52. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 14. – На 118 арк.
53. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 20. – На 73 арк.
54. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 22. – На 103 арк.
55. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 37. – На 75 арк.
56. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 44. – На 138 арк.
57. Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області. – Арх. Кримінальна справа № 1411-С. – На 474 арк.
58. Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області. – Арх. кримінальна справа № 1753-С. – На 57 арк.
59. Центральний державний історичний архів, м. Львів. Ф. 152. – Оп. 1. – Спр. 28058. – На 303 арк.
60. Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при с.Иза, округа Хустского, в Карпатской Руси. Поточный архив Свято-Миколаївського чоловічого монастиря с. Іза Хустського р-ну Закарпатської області. – На 64 арк.

SUMMARY

THE SOURCE BASE OF THE HISTORY OF ORTHODOX CHURCH IN TRANS-CARPATIAN DISTRICT IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Danylec Y. (Uzhhorod)

A springing base is examined in the article, that are up to history of orthodox church. An author comes to conclusion, that the bulk of documents is kept in state establishments. On many is less kept in church archives. But all of them complement each other and deserve on attention.

ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ НА СТОРІНКАХ НАУКОВОГО ЗБІРНИКА ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» (1922-1938)

Федака П.П. (Ужгород)

У розвиткові наукових досліджень на Закарпатті, у тому числі етнографічних, помітну роль відіграв Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді, який видавався з 1922 по 1938 роки літературно-науковим відділом «Просвіти» під редакцією Августина Волошина, Василя Гаджеги, Івана Панькевича, Володимира Бірчака. Всього побачило світ 14 томів збірника

у 12-ти книгах. У Науковому збірнику друкувалися статті з проблем історії, літератури, мови, фольклору, етнографії, мистецтва визначних вчених – місцевих і вихідців з Галичини і Наддніпрянської України – Василя Гаджеги, Івана Панькевича, Августина Волошина, Євгена Перфецького, Володимира Гнатюка, Філарета Колесси, Володимира